

MATERIALIZING MODERNITY – SOCIALIST AND POST-SOCIALIST RURAL LEGACY IN CONTEMPORARY ALBANIA¹

Materializing Modernity – Socialist and Post-socialist Rural Legacy in Contemporary Albania - MaMo është një projekt i financuar nga programi i kërkimit dhe inovacionit të Bashkimit Evropian Horizon 2020 nën marrëveshjen e grantit Marie Skłodowska-Curie Nr. 896925. Ky projekt zgjat dy vjet dhe ka si qendër Institutin e Antropologjisë Kulturore dhe Studimit të Artit – IAKSA (Akademia e Studimeve Albanologjike), Departamentin e Etnologjisë (Tiranë, Shqipëri) në bashkëpunim me Università degli Studi di Milano - UNIMI, Departamenti i Trashëgimisë Kulturore dhe Mjedisore (Milano, Itali), Università di Genova -UNIGE, Departamenti i Inxhinierisë Civile, Kimike dhe të Mjedisit dhe Göteborgs universitet - UGOT, Departamenti i Konservimit (Göteborg, Suedi).

Projekti hulumtues përqendrohet në arkitekturën dhe peizazhin socialist rural dhe shenjat ose gjurmët e mbetura prej tij në fshatra shqiptare, në post-socializëm. Synimet kryesore janë: 1) hulumtimi sesi materializohet ideologjia komuniste në territorin rural shqiptar dhe planifikimi arkitektonik; 2) analiza e gjendjes aktuale të ish-kooperativave bujqësore dhe vendbanimeve të fermave shtetërore dhe si ato lidhen me transformimin informal imponues pas-socialist; 3) propozimi i një interpretimi të bazuar mbi një metodologji multidisiplinore që do ndihmojë të kuptuarit e peizazhit rural modern dhe transformimin e tij bashkëkohor përmes perceptimeve dhe eksperiencave të komuniteteve lokale rurale. Më tej, duke sjellë një kontribut të ri shkencor në fushat e kërkimit akademik të etnografisë dhe antropologjisë kulturore, arkitekturës moderne dhe planifikimit të peizazhit, si dhe historisë dhe studimeve kritike të

¹ I jam mirënjohës Prof. as. Nebi Bardhoshi (IAKSA-ASA) dhe Dr. Olsi Lelaj (IAKSA-ASA) dhe Prof. as. Nicola Scaldaferri (UNIMI), Prof. as. Bianca Federici (UNIGE) dhe Prof. as. Bosse Lagerqvist (UGOT) për disponueshmërinë, vëmendjen dhe mbështetjen e tyre shkencore në këtë projekt.

trashëgimisë kulturore, projekti synon së katërti, të ofrojë një platformë kombëtare dhe ndërkombëtare për të diskutuar dhe vendosur për herë të parë Shqipërinë në kuadrin e studimeve evropiane mbi arkitekturën moderne rurale dhe peizazhin.

Në fakt, si për shumë shtete evropiane gjatë shekullit të 20-të, Shqipëria socialiste planifikonte, adoptonte dhe zbatonte në shkallë të gjerë zhvillimin dhe bujqësinë duke planifikuar modernitetin në zonat e saj rurale. Këto plane kanë qenë thelbësore për kombin dhe politikat shtet-ndërtuese për idetë e reja të peizazhit dhe arkitekturës që konvergojnë në vizionin e imponuar nga regjimi. Përmes një qasje hulumtuese multidisiplinore dhe përmes trajnimit bazuar në mbledhjen, përpunimin dhe interpretimin kritik të të dhënave vizive dhe tregimeve të shumëfishta, projekti do të hulumtojë dhe dokumentojë në mënyrë sistematike për herë të parë arkitekturën moderne rurale socialiste dhe shenjat ose gjurmët e mbetura post-socialiste në fshatrat shqiptare.

Kalimet e materializuara: arkitektura rurale socialiste dhe peizazhi në Shqipëri

Gjatë shekullit të 20-të, e ngulitur në frymën e logjikës së ndërtimit të kombit dhe shtetit, Shqipëria pësoi tre transformime të thella shoqërore të bazuara në projekte zhvillimi dhe modernizimi të drejtuara nga shteti (Bardhoshi 2011) dhe të ndërlukuara nga perspektiva specifike ideologjike që qeveritë kishin mbi shoqërinë, kulturën dhe njerëzit. Këto janë materializuar në peizazhin dhe arkitekturën e saj rurale.

Në fakt, që nga pavarësia nga perandoria osmane (1912), *moderniteti* duket se është konsideruar në Shqipëri kryesisht si një projekt ideologjik i bazuar në shtet dhe, brenda këtij konteksti, shtet-socializmi duhet të shihet si një planifikues vendimtar në historinë e një modernizmi i projektuar (Lelaj 2015; Kligman dhe Verdery 2011) që pati ndikimet më të fuqishme në fshat ashtu në qytet dhe në pejzazhet e tyre.

Për sa i përket projekti MaMo, Shqipëria konsiderohet si rast studimi për shkak të theksimit nacionalist të regjimit të saj të kaluar që, *de facto*, e dënoi vendin në vështirësitë e vetë-mbështetjes dhe izolimit nën industrializimin e detyruar, urbanizimin dhe politikat e ashpra të

kolektivizimit të tokës. Ky i fundit parashikonte mbylljen e fshatrave ekzistues rurale brenda fermave kolektive dhe kooperativave bujqësore të kontrolluara nga shteti, ndërsa planifikonte "urbanizimin" e fshatit si një projekt i deklaruar dhe i prekshëm drejt procesit të modernizimit të një shoqërie të re. Në këtë kuptim, Shqipëria nuk përshtatet brenda narrativeve standarde të reformizmit socialist dhe në këtë kuptim, ajo mund të konsiderohet si një "anomali" (Mëhilli 2019).

Rënia e murit të Berlinit dhe efekti domino që prodhoi, përfshinë gjithashtu Shqipërinë. De-kolektivizimi, de-industrializimi, emigrimi dhe tërheqja progresive e shtetit nga jeta publike ishin ndër proceset përmes të cilave artikulohej post-socializmi në fshatrat rurale. Në agimin e rënies së saj, qeveria komuniste filloi de-kolektivizimin e tokës bujqësore duke ndjekur parimin e shpërndarjes së tokës, duke mohuar çdo të drejtë të mëparshme trashëgimore; një proces që në epokën e hershme post-socialiste mori një kthesë drastike, bazuar në parimin e kundërt të kthimit të tokës (Bardhoshi 2013; Saltmarshe 2011). Në këtë kontekst, peizazhi dhe arkitektura rurale i është nënshtruar një procesi rimodelimi që demonstroi të gjitha vështirësitë e përfshira në trajtimin dhe përfshirjen e kujtimeve, kulturës materiale dhe historive shoqërore të mbetjeve socialiste në të tashmen e re demokratike.

Gjurmët në peizazh dhe rëndësia e dokumentimit

Në këtë kontekst, peizazhi dhe arkitektura rurale i është nënshtruar një procesi rimodelimi që demonstroi të gjitha vështirësitë e përfshira në adresimin dhe përfshirjen e kujtimeve, kulturës materiale dhe historive shoqërore të mbetjeve socialiste në të tashmen e re demokratike (Iacono dhe Këlliçi 2016; Myhrberg 2011; Lisiak 2009). Këto dëshmi materiale moderne të së kaluarës socialiste ende të pranishme, përfaqësojnë kujtime të politikave të dështuara ekonomike, të cilat përfshijnë vlera dhe kujtime kulturore, sociale, antropologjike dhe historike, të cilat progresivisht bëhen më të vështira për t'u njohur, ndërkohe që gjurmët post-socialiste po riformojnë fshatin.

Pavarësisht nga interesi në rritje për këtë temë, ka shumë pak botime të kohëve të fundit në fushat e antropologjisë dhe historisë (Bardhoshi dhe

Lelaj 2018; Mëhilli 2017; Iacono dhe Këlliçi 2016; Myhrberg 2011; Lisiak 2009) dhe kontributeve shkencore fragmentare kombëtare dhe ndërkombëtare (Kodra 2017; Miço 2013). Në fakt, në nivelin ndërkombëtar dhe ndërkombëtar, Shqipëria është ende e pa studiuar brenda bursave kryesore të shkencave humane dhe shoqërore dhe madje midis mostrave të zgjedhura nga kontributet e fundit kërkimore mbi peizazhin modernist rural (Bell et al. 2019), Shqipëria nuk konsiderohet si një zonë kërkimore.

Prandaj, projekti kërkimor MaMo synon të eksplorojë, dokumentojë dhe argumentojë rreth një trashëgimie të rëndësishme por të nënvlerësuar në një të tashme në ndryshim të vazhdueshëm, duke adresuar arkitekturën rurale socialiste dhe post-socialiste shqiptare dhe metamorfozën e peizazhit si një proces përmes ekzaminimit të katër rasteve studimore përfaqësuese që simbolizojnë ndërlikimin e fazave të transformimit shoqëror.

Projekti në fjalë synon të rrisë ndërgjegjësimin dhe të kontribuojë në debatin mbi mënyrat e mundshme të njohjes, dokumentimit, vlerësimit dhe ri-interpretimit të këtyre trashëgimive historike rurale shqiptaro-evropiane, përmes një qasje evolucionare që merr parasysh ndryshimet e vazhdueshme të peizazhit dhe përdorimin e tij. Projekti MaMo do të zhvillohet me një qasje kërkimore multidisiplinore përmes trajnimit bazuar në mbledhjen, përpunimin dhe interpretimin kritik të të dhënave vizuale dhe rrëfimeve të shumta, duke hetuar dhe dokumentuar për herë të parë trashëgiminë rurale socialiste dhe post-socialiste shqiptare. Projekti ka për qëllim të rrisë ndërgjegjësimin dhe të kontribuojë në debatin mbi mënyrat e mundshme të njohjes, dokumentimit, vlerësimit dhe ri-interpretimit të këtyre trashëgimive historike rurale shqiptaro-evropiane, përmes një qasje evolucionare që merr parasysh ndryshimet e vazhdueshme të peizazhit dhe përdorimin e tij (Lagerqvist dhe Némethy 2016).

Risia përhapet dhe përfshihet në të katër objektivat kryesore të shumëfishtë të projektit. Në fakt, duke hetuar sesi ideologjia komuniste u materializua në territorin rural dhe planifikimin e saj arkitektonik dhe urbanistik, projekti MaMo synon politikat dhe skemat e zhvillimit socialist dhe se si ato u shfaqën në vendbanimet dhe peizazhin ekzistues rural (1). Nëpërmjet dokumentimi i ndikimit fizik post-socialist në trashëgiminë rurale socialiste dhe anasjelltas, MaMo analizon gjendjen aktuale të ish-kooperativave bujqësore dhe vendbanimeve të fermave shtetërore dhe si ato

lidhen me transformimin informal post-socialist imponues (2). Duke zhvilluar një qasje reflektuese dhe të integruar ndaj peizazhit rural socialist dhe post-socialist, projekti propozon një interpretimin të ndërthurur në disa nivele të këtyre trashëgimive, duke hetuar sesi komunitetet lokale i perceptojnë dhe i përjetojnë këto hapësira të trashëguara nga një e kaluar shumë e afërt në një të tashme që vazhdimisht evoluon (3). Së fundi, prodhimi i kontributeve të reja shkencore në fushat e etnografisë moderne dhe bashkëkohore, antropologjisë, historisë së arkitekturës dhe peizazhit dhe studimeve kritike mbi trashëgiminë kulturore, projekti MaMo synon të formojë një platformë kombëtare dhe ndërkombëtare për të diskutuar dhe vendosur rastin e studimit shqiptar në kuadrin kryesor të studimeve evropiane mbi arkitekturën moderne rurale dhe peizazhin (4).

Lente të ndryshme për dokumentimin, interpretimin dhe vizualizimin e së kaluarës në të tashmen dhe anasjelltas

Për të siguruar rezultate të konsiderueshme do të zgjidhen katër raste studimore përfaqësuese, duke i kushtuar vëmendje mishërimit të treguesve modernistë ruralë për sa i përket zhvillimit të vendbanimeve, studimeve ekzistuese etnografike, politikave të modernizimit, planifikimit arkitektonik dhe urban, shfrytëzimit të tokës dhe praktikave socio-kulturore. Në mënyrë që të rindërtojë një kornizë të përgjithshme dhe për t'iu përgjigjur nevojës për të materializuar transformimin e fshatit shqiptar, projekti MaMo do të përdorë hartëzimin nëpërmjet sistemeve gjeografike të informacionit (Geographic Information Systems - GIS) për të zbatuar një platformë digjitale që përmban të dhënat e përpunuara të mbledhura përmes kërkimit historik dhe procesit etnografik dhe antropologjik mbledhur në terren. Puna në terren do të përdorë metoda dhe përfaqësime cilësore dhe sasiore të hetimit për të zbuluar ndikimin e treguesve të sipërpërmendur në vendbanimet dhe peizazhin e tyre, në morfologjitë dhe tipologjitë hapësinore, në artikulimet arkitektonike dhe perceptimin e pranishëm të komuniteteve lokale. Në këto kuptim, metodologjia e hulumtimit të projektit mund të konsiderohet si një teknikë gjithëpërfshirëse e hartimit që pasqyron qasjen e saj holistike dhe multidisiplinore.

Hulumtimi do të artikulohet në pesë fazat plotësuese të kërkimit si në vijim.

Faza e parë. Dokumentimi i së kaluarës: kërkime historike mbi arkivin dhe bibliotekën.

Arkitektura rurale dhe përbërësit e peizazhit socialist (infrastruktura e ujësjellësit, tokat bujqësore, kooperativat bujqësore, fermat shtetërore, etj.) do të identifikohen përmes mbledhjes dhe analizës së hartografisë historike dhe ortofotot në shkallë të ndryshme, vizatime teknike dhe arkitektonike, fotografi historike, dokumentet e partisë dhe dokumentarë të shkurtër propagandistikë. Interpretimi në shkallë të gjerë i të dhënave të arkivave do të shërbejë si bazë e bazuar në dokumentacion, mbi të cilën do të zgjidhen katër rastet e zgjedhura studimore, përfaqësuese të periudhës socialiste dhe post-socialiste.

Faza e dytë. Implementimi i projektit GIS dhe bazës së të dhënave shoqëruese.

Platforma GIS do të implementohet pranë UNIGE dhe do të shërbejë jo vetëm për të menaxhuar të dhëna gjeohapësinore dhe etnografike të mbledhura gjatë ekspeditave, por edhe të dhëna arkivore ose bibliografike të përpunuara gjatë fazës së parë. Dokumentet historike, hartat topografike dhe tematike, bashkë me ortofotot, do të përpunohen dhe do të analizohen nëpërmjet përdorimit të GIS-it. Ngarkimi në GIS dhe mbivendosja e hartave do të lejojë të kuptojmë evolucionin dhe zhvillimin e zonave rurale. Kjo do të lejojë interpretimin morfologjik të shtresimit të territorit, duke vlerësuar ndryshimet dhe gjendjen aktuale të braktisjes të vendbanimeve rurale të zgjedhura. Në UNIMI do të zhvillohen aktivitete e trajnime të ndryshme për antropologji vizuale, metodat, mjetet e shkencës së gjeografisë vizuale dhe kritika dhe analiza e transformimeve territoriale rurale përmes vlerësimit dhe analizës së elementeve materiale dhe jo-materiale të territorit.

Faza e tretë. Dokumentimi i së tashmes: punë etnografike në terren në të katër rastet studimore të zgjedhura.

Qëllimi i kësaj faze është të dokumentojë dhe hetojë gjendjen aktuale të trashëgimisë fizike socialiste rurale, provat e tanishme post-socialiste dhe

aspektet socio-antropologjike brenda vendbanimeve rurale të zgjedhura. Gjatë kësaj faze, do të kryejë një hartë të bazuar në GIS të provave fizike, në të cilën të dhënat vizuale do të kapen duke përdorur instrumentat audio-vizuale të ndryshme. Kujtimet, historitë, imazhet dhe zërat e njerëzve që përjetuan procesin e modernizimit rural socialist dhe aktualisht jetojnë në kontekstin pas-socialist do të mbledhen me anë të metodave inovative dhe klasike të vëzhgimit etnografik. Mbledhja e të dhënave etnografike dhe antropologjike do të bazohet gjithashtu, por jo vetëm, në metodën e intervistës e njohur si “go-along interview method” e cila siguron qasje unike në biografi, duke ndjekur renditjen e vendeve në jetën praktike të përditshme gjatë intervistave. Nëpërmjet GPS do të regjistrohet gjurma e rrugëve dhe intervistat e zhvilluara, duke ndihmuar gjithashtu në lokalizimin dhe vizualizimin, gjatë fazës së përpunimit, të historive të të intervistuarve brenda hapësirës. Kjo qasje do të përmirësojë të kuptuarit se si provat socialiste dhe post-socialiste ndikuan dhe vazhdojnë të ndikojnë në jetën e banorëve, se si njerëzit e përjetojnë dhe perceptojnë mjedisin ku jetojnë, duke lidhur të kaluarën me të tashmen dhe tregimin e transformimit e peizazhit rural fizik.

Faza e katërt. E kaluara në të tashmen dhe anasjelltas: interpretimi dhe vizualizimi.

Në fazën e katërt, interpretimi morfologjik i hartave të zhvilluara në platforma GIS do të lejojë vlerësimin e ndryshimeve në katër rastet studimore të zgjedhura dhe gjendjen e tyre aktuale dhe/ose gjendjen e braktisjes, në shkallën e vendbanimeve rurale. Interpretimi vizual, analiza antropologjike e të dhënave të mbledhura gjatë fazës së tretë do të pasurojnë analizën fizike të mjedisit rural, duke siguruar një njohuri aktuale të bazuar mbi studimet e të rasteve studimore, rezultate, bashkë me interpretimin kritik e konceptimin dhe procesin e trashëgimisë kulturore mund të shërbejë si një pikë fillestare e vlefshme për projektet ose politikat e ardhshme të zhvillimit të zonave rurale. Për këtë qëllim, faza e katërt parashikon një bashkëpunim të vazhdueshëm me partneret e projekti (UNIMI, UNIGE dhe UGOT). Së fundi, narrativat e analizës antropologjike dhe etnografike të së tashmes informale post-socialiste. Për më tepër, për të arritur dhe tërhequr më mirë interesin e publikut të

specializuar dhe të gjerë, procesi i interpretimit të diskursit parashikon prodhimin e një dokumentar etnografik të shkurtër mbi fshatarësinë aktuale post-socialiste shqiptare.

Faza e pestë. Vendorsja e trashëgimisë rurale socialiste dhe post-socialiste shqiptare në Evropë: menaxhimi, shpërndarja dhe komunikim.

Projekti MaMo do të dëshironte të përbënte një platformë kombëtare dhe ndërkombëtare për të diskutuar dhe vendosur studimin e çështjeve shqiptare në kornizën kryesore të studimeve evropiane mbi arkitekturën moderniste dhe peizazhin rural. Për këtë qëllim, njohuritë e reja të gjeneruara nga projekti do të shpërndahen dhe komunikohen në nivele të ndryshme komunitetit akademik dhe publikut të gjerë. Prandaj, faza e pestë synon të maksimizojë mundësinë për të diskutuar publikisht në nivelin shkencor dhe të përgjithshëm të publikut, narrativat e kaluara dhe aktuale në lidhje me arkitekturën dhe peizazhin rural socialist dhe post-socialist në Shqipëri. Për këtë qëllim, kjo fazë do të merret me menaxhimin, komunikim dhe shpërndarjen e rezultateve shkencore të ndërmjetme dhe përfundimtare, metodat e punës dhe perspektivat që u shfaqën dhe zhvillohen gjatë zbatimit të aktiviteteve të kërkimit.

Mirënjohje

Ky artikull është pjesë e një projekti që ka marrë fonde nga programi i Bashkimit Evropian Horizon 2020 për kërkime dhe inovacione: Marie Skłodowska-Curie Action, në bazë të marrëveshjes Nr 896925.

Bibliografi

- Bardhoshi, Nebi dhe Olsi Lelaj. 2018. *Etnografi në Diktaturë. Dija, Shteti dhe Holokausti Ynë*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqiperisë.
- Bardhoshi, Nebi. 2013. "Property Rights and Legal Dynamics in Border Area". Në: *Social Practices and Local Configurations in the Balkans* përgatitur nga Nebi Bardhoshi, Gilles de Rapper dhe Pierre Sintés: 211-232. Tiranë: UET Press.

- Bardhoshi, Nebi. 2011. "The 'Citizen' and the 'Transformation' Period in Albania: The case of Tirana's Periphery". Në: *Citizenship and the Legitimacy of Governance - Anthropology in the Mediterranean Region* përgatitur nga Italo Pardo dhe Giuliana B. Prato: 115-132. London: Routledge.
- Bell, Simon, Axel Fisher, Vittoria Capresi, Maria Helena Maia dhe Cristina Pallini, përg. 2019. *Modernism, Modernisation and the Rural Landscape*, Open Access online Proceedings of the MODSCAPES Conference 2018 & Baltic Landscape Forum, 11-13 June 2018, Tartu (Estonia), SHS Web of conference, Vol. 63.
- Kligman, Gail dhe Katherine Verdery. 2011. *Peasants under siege. The collectivization of Romanian agriculture, 1949-1962*. Princeton: Princeton University Press.
- Kodra, Romeo. 2017. "Architectural monumentalism in transitional Albania", *Studia Ethnologica Croatica*, 29 (1): 193-223.
- Iacono Francesco dhe Klejdi L. Këlliçi. 2016. "Exploring the public perception of Communist Heritage in Postcommunist Albania" *EX NOVO Journal of Archaeology*, 1(1): 55-69
- Lelaj, Olsi. 2015. *Nën shenjë e modernitetit. Antropologji e procesave proletarizuese gjatë socializmit shtetëror*. Tirana: Pika pa sipërfaqe.
- Lagerqvist, Bosse & Némethy, Sándor. 2016. "Sustainable Management of Cultural Landscapes: Use of Ecosystem Services in Rural Tourism". Në: *Ecological footprint in Central Europe* përgatitur nga Dinya L., Huszar et al.: 91-106. Sucha Beskidzka: The University College of Tourism and Ecology.
- Lisiak, Agata. 2009. "Disposable and usable pasts in Central European Cities". *Culture Unbound. Journal of Current Cultural Research*, 1: 431-452.
- Mëhilli, Elidor. 2019. "Documents as Weapons: The uses of a Dictatorship's Archives", *Contemporary European History*, 28: 82-95.
- Mëhilli, Elidor. 2017. *From Stalin to Mao: Albania and the Socialist World*, New York: Cornell University Press.
- Miço, Dritan. 2013. "When "Words Fall on Deaf Ears" - An Outline of Albania's Socialist Architecture". Në: *Printed in Red. Architectural Writings during Communism* përgatitur nga Ana Maria Zahariade: 45-60. Bucharest: Department of Architectural History & Theory and

Heritage Conservation at “Ion Mincu” University of Architecture and Urbanism.

Myhrberg, Karin. 2011. “Heritage from the Communist Period in Albania, – An Unwanted Heritage Today?”. Tezë Masteri. University of Gothenburg, Department of Conservation. Drejtues: Bosse Lagerqvist.

Saltmarshe, Douglas. 2001. *Identity in a Post-Communist Balkan State. An Albanian village study*. Burlington: Ashgate Publishing Company.

Përgatiti Federica Pompejano